

KÜLTÜREL MİRASIN PLANLAMA ARACILIĞI İLE KORUNMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Emre MADRAN

Mimarlar Odası

1. Planlama / Koruma İlişkiler

Kültürel ve doğal değerlerin kent ölçeğinde korunması, değerlendirilmesi ve çağdaş kullanımlarla zenginleştirilmesi 1970’li yılların ortalarından başlayarak Ülke gündemine girmiş, önce Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından alınan sit kararları üzerine kurgulanan “koruma kaygılı imar planları” (Bodrum, Mersin, Safranbolu) hazırlanmıştır. 1983 yılında çıkan 2863 sayılı yasa, korumanın planlama aracılığı ile gerçekleştirilmesini öngörmüş ve buna ilişkin süreç 17. maddede tanımlanmıştır. Bu kez koruma literatürüne “koruma amaçlı imar planı” girmiştir. Bu madde’de yerel yönetimlere koruma amaçlı imar planı yapma zorunluğu getirilmiş ve planın yapım süreci tanımlanışsa da, bu plan türünün tanımı verilmemiştir. Bu konudaki açık 2004 yılında çıkan ve 2863 sayılı yasanın bazı maddelerinde değişiklik yapan ve bazı maddelerini değiştiren 5226 sayılı yasa ile çözümlenebilecektir.

2. Klasik İmar Düzeninin Olumsuzlukları

Aslında, “imar”ın koruma ağırlıklı olarak yeniden kurgulanmasında değişik girdiler bulunmaktadır. Bunların arasında kentlerin hızlı ve plansız gelişmesi önemli bir yer tutmakta ve aşağıdaki olguları yaratmaktadır:

- “İmar” adı altında geleneksel dokuyla uyumsuz yol açma, imar haklarını arttırma vb koruma hedefi olmayan, hatta tamamen yıkıp ortadan kaldırmayı amaçlayan planlamalar yapılması,
- Bu planlar doğrultusunda, spekülasyon amaçlı olarak çevreye uyumsuz yeni yapılaşmalar oluşturulması,
- Sit kararı verilmesi ile eski plan uygulamalarının durdurulması, ancak korumaya yönelik planlama ve uygulama çalışmalarının yetersizliği nedeniyle geleneksel dokularda ve tarihsel kent merkezlerinde bakımsızlık, köhneleşme, terk edilme vb olumsuzlukların devam etmesi,

- Giderek aşırı yapı ve nüfus yoğunlaşması nedeniyle oluşan ulaşım ve otopark sorunları,
- Mülk sahiplerinin geleneksel dokuları terk etmesi oluşan olumsuz sosyal dönüşüm, gecekondulaşma ve sosyal çöküntü bölgesi olmaya yönelme,
- Ülkemizdeki hızlı nüfus artışı ve kentleşmenin, kırdan kente göç olgusunun, kentlerin plansız büyümesinin, arsa spekülasyonunun kentin korunması gerekli konut dokusu üzerinde olumsuz etkiler yapması
- Kent merkezlerinde yer alan tarihsel kent merkezleri ve geleneksel kent dokularının, kentin hızlı büyümesi, yoğunluk artışı ve çok katlı olarak yıkılıp yapılaşmalardan etkilenmesi sonucu yer yer yok olması,

Görüldüğü gibi, Diyarbakır / Sur içinde kısa sürede yapılacak bir gözlem sonucu bu olumsuzlukların hemen tümü izlenebilecektir.

3.Koruma Amaçlı İmar Planı

Yeni düzenlemede koruma amaçlı imar planı “ bu Kanun uyarınca belirlenen sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla arkeolojik, tarihi, doğal, mimarî, demografik, kültürel, sosyo-ekonomik, mülkiyet ve yapılaşma verilerini içeren alan araştırmasına dayalı olarak; hali hazır haritalar üzerine, koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri, koruma esasları ve kullanma şartları ile yapılaşma sınırlamalarını, sağlıklaştırma, yenileme alan ve projelerini, uygulama etap ve programlarını, açık alan sistemini, yaya dolaşımı ve taşıt ulaşımını, alt yapı tesislerinin tasarım esasları, yoğunluklar ve parsel tasarımlarını, yerel sahiplilik, uygulamanın finansmanı ilkeleri uyarınca katılımcı alan yönetimi modellerini de içerecek şekilde hazırlanan, hedefler, araçlar, stratejiler ile plânlama kararları, tutumları, plân notları ve açıklama raporu ile bir bütün olan nazım ve uygulama imar plânlarının gerektirdiği ölçekteki plânlar” olarak tanımlanmaktadır. Diyarbakır’ın kültürel mirasının korunması sürecinde yararlı olacak bu tanımın analizi yapıldığında şu hususlar öne çıkmaktadır:

- Kültür ve tabiat varlıklarının korunması için alınacak önlemler uzun erimli ve sürdürülebilir olacaktır,
- korunacak alan içinde yaşayan hane halklarının ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapıları iyileştirilecektir,

- plan, istihdam yaratacak kararlar içerecektir,
- sadece koruma değil, kentin kullanımına ilişkin kurallar getirecektir,
- genelde koruma içinde yer alan “sağlıklaştırma” ve “yenileme” projelerini tanımlayacaktır,
- sadece korumayı değil, ulaşımı, açık alan sistemini, yaya dolaşımını, altyapıya yönelik ilkelerini de ele alacaktır,
- önerilecek uygulamaların parasal kaynaklarını tanımlayacaktır,
- gerek yapım ve gerekse uygulama sürecinde ilgili tüm tarafların katılımını sağlayacak bir anlayışla ele alınacaktır.

Görüldüğü gibi, koruma amaçlı imar planının bu tanımı, “*koruyarak gelişme ve kalkınma*” olarak özetlenebilecek nitelitedir. Bu noktada sorulması gereken soru, bu ana koşula uygun hazırlanmış olan bir plan Surîçi’nin koruma / kullanma sorunlarını çözümlenebilecek midir? Türkiye’nin plan aracılığı ile koruma deneyimi bu soruya hemen olumlu bir yanıt vermiyor. Yine aynı deneyim, koruma amaçlı imar planının (tanımında da yer aldığı gibi) uygulamaya yönelik projeler oluşturmasını, bu projelerin finansmanı için kaynakların tanımlanmasını ve bu kaynakları kullanacak uzman ekiplerin bulunmasını öngörmektedir.

Koruma planlarının yapılması da yeterli değildir. Önemli olan Koruma planı yapmak değil onun uygulanmasına yönelik bir takım organizasyonel ve parasal önlemleri almak ve uygulamaktır. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın sürekli değişken politik kararlara bağımlı yapısı ile bunun olabileceğini düşünmek pek olası değildir. Ne yazık ki, Koruma Kurul üyelerini görevden alarak, başka yerlere sürerek ya da sürekli olarak yerlerine “Bilimsel Koruma” konusunda bilgisiz ve uzmanlaşmamış kişileri atayarak oluşturulmakta olan bir “KAOS” ortamında, yakıp yıkmak isteyenleri, spekülâtorleri koruyan kararların yaygınlaştığı gözlenmektedir.

4.Parasal Kaynaklar

Koruma mevzuatında 2004 yılından bu yana, yeni parasal kaynakların tanımları, amaçları ve kullanımına ilişkin usul ve esaslar yer almaktadır. Parasal kaynaklar 2 ana başlık altında yer almaktadır. İlk grupta özel ve tüzel kişiler için öngörülen kaynaklar yer alır. Bunlardan ilki “**Özel Hukuka tabi Özel ve Tüzel Kişilerin Mülkiyetinde Bulunan Taşınmaz Kültür Varlıkları İçin Kültür ve Turizm Bakanlığı Tarafından Yapılan Yardım**” başlığını taşımaktadır. Maliki olduğu kültür varlığının onarımını gerçekleştirecek parasal olanakları olmayan kişilere yönelik bu yardım hibe niteliğindedir. Seçim ölçütleri arasında mevcut

durumları ivedilikle ele alınmaları gereken yapılar; mimari ve kültürel açıdan dönemsel ve bölgesel özellik gösteren yapılar; niteliği bozulmamış sit alanları, korunması gerekli sokak veya meydanlarda yer alan yapılar yer almaktadır. Kültür ve Turizm bakanlığınca yapılacak parasal yardım tutarı, rölöve restorasyon projesi hazırlanması için ellibin (50.000) YTL'yi, uygulamalar için tahmini uygulama bedelinin % 70'ini, tahmini uygulama bedeli ne olursa olsun 200.000.- YTL'yi geçemez.

Özel ve tüzel kişiler için öngörülen ikinci parasal kaynağı tescilli taşınmaz kültür varlıklarının restorasyonu amacıyla verilen "**Toplu Konut kredileri**" oluşturmaktadır. 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu uyarınca verilecek kredilerin en az %10'u tescilli taşınmaz kültür varlıklarının bakımı, onarımı ve restorasyonu işlemlerine ilişkin başvurularda kullanılır.

5226 sayılı yasa yerel yönetimler için de iki yeni kaynak öngörmüştür. Bunlardan ilki Belediyelerin koruma alanında hizmet vermesi için oluşturulan "**Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Katkı Payı**" dır. Emlak vergisinin %10'u "Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Katkı Payı" olarak ayrılmış ve bu payın Belediyelerin görev alanlarında kalan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi amacıyla kullanılması öngörülmüştür. Şubat 2009 'da yasada yapılan yeni bir değişiklikle, Emlak Vergisi paylarının % 30'unun İl Özel İdaresi tarafından koruma amacıyla kullanılabilmesi öngörülmüştür.

Yerel yönetimler için öngörülen ikinci kaynak, **koruma amaçlı imar planlarının yapımı için öngörülen ödeneklerdir.** 2863 sayılı yasaya göre koruma amaçlı imar plânlarının yapımı için belediyelere aktarılmak üzere iller bankası genel müdürlüğü bütçesine yeteri kadar ödenek konur. İl özel idareleri ise bütçelerinde koruma amaçlı imar plânlarının yapımı için ödenek ayırırlar.

Görüldüğü gibi yerel yönetimler birkaç sene öncesine değin yakındıkları "*ödeneksizlik*" artık sorun olmaktan çıkmıştır. Bu noktada 3 itici güce gereksinim vardır:

1. Yerel yönetimin proje ve eylem gerçekleştirmeye yönelik iradesi. Bu, yerel yönetimin kendisine yasalarla tanımlanmış erki kullanma isteği olarak da tanımlanabilir.
2. Planlamadan başlayan tüm süreçleri yetkin olarak sahiplenecek ve yürütecek kadro,
3. Plan kararlarına bağlı uygulamaya yönelik proje tanımlama .

Bu üç gücü Diyarbakır'a uyarlırsak, Büyükşehir Belediyesi ve Sur Belediyesinin, aynen Surların çevresinin açılması sürecinde gösterdikleri olumlu ve ödün vermez iradeyi bu kez tüm Sur içi için göstermeleri, bu alanda görev yapacak tam ya da yarı zamanlı uzman istihdam edilmesi ve ivedilikle uygulama proje paketlerinin tanımlanması gerekecektir. Gazi

Caddesi ve Yenikapı Sokak projeleri, bu tür tanımların yapılabildiğini ve projelerinin hazırlanabildiğini göstermiştir.

5.Çok Kültürlü Çok Katmanlı Kent

Son yıllarda kent araştırmalarında “çok katmanlılık” ve “çok kültürlülük” kavramları sıkça yer almaya başladı. Çok katmanlı kentler, *“eski dönemlerden itibaren sürekli yerleşim yeri olan, günümüzde de yerleşim yeri olma özelliğini sürdüren ve yerleşim sürekliliğinin farklı dönemlerine ait izlerini yeraltında ve yer üstünde taşıyan kentler”* olarak tanımlandı. (1) Halen yaşayan bir yerleşmede varolan farklı dönem yapılarının ve kalıntıların doğru okunması ve değerlendirilmesi halinde, ortaya çıkan mekânsal ve mimari zenginlik kent kimliğini oluşturan öğelerin başında gelir. Her dönemin kendinden önceki dönemlerle kurdukları ilişkiler ağıyla bağlantılı olarak oluşan fiziksel yapısı günümüz kentinin fiziksel derinliğine ve zenginliğine katkıda bulunur. Çok katmanlı kentler için bir yandan çeşitlenirken bir yandan kendine özgüleşme, farklı dönemlerin izlerinin varlığı, biraradılığı ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerle sağlanır. (ALTINÖZ,a.g.e.)

Anadolu kentlerinin tarihsel süreklilik ve katmanlaşma açısından zenginliğine karşın, koruma ve gelişme ile ilgili yasal ve yönetsel aksaklıklar kadar, mevcut yöntem ve araçların bu tür kentlerin çok boyutlu karakterlerine ve sorunlarına cevap veremeyecek nitelikte olması, son zamanlarda gittikçe hızlanarak artan bir ivmeyle, bu kentleri içerdikleri tarihsel zenginliği ve çeşitliliği yitirme, çok katmanlı karakterlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bilmenin ve anlamının korumanın ilk aşaması olduğu düşünülürse, Anadolu’daki çok katmanlı kentlerin tarihsel sürekliliği içerisinde yer alan bütün dönemlerini ve onların birbirleriyle oluşturdukları ilişkiler ağını anlamının, çok katmanlılığı koruyabilmek için en temel gereklilik olduğu görülür. (ALTINÖZ a.g.e.)

Benzer sorun Diyarbakır için de geçerlidir. Diyarbakır kuruluşundan bu yana değişik kültürleri barındırmış, çok kültürlü ve çok katmanlı bir kenttir. Sadece Surlar üzerindeki kitabelerden Roma, Bizans, Halifeler, Emevi, Abbasi, Mervanoğulları, İnalıoğulları,, Nisanoğulları, Artuklular, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukları ve Osmanlıların varlığını öğrenebiliyoruz. Parla, Diyarbakır Surlarına ilişkin yaptığı araştırmada (2) önemli dönem yapıtlarının kentteki konumlarına ilişkin haritalar yayınlamıştır. Bu haritalardan da Diyarbakır’ın kimi hallerde birbiri üzerine kimi hallerde birbiri yanına olmak üzere değişik kültürlerin yapıtlarına ev sahipliği ettiği görülmektedir. Kentteki anıtsal yapıtların bir ön listesi de bu savı doğrulamaktadır. (3)

Diyarbakır sur içinde değişik dönemlere ait yapıların, yapı kalıntıları ya da ileride çıkması olası kalıntıların bir arada yaşaması, kentin gelişme sürecinde de değişik kültürlerin bu verilerine dikkat edilmesi ve bir planlama bütünlüğü içinde yer alması gerekmektedir. Bu amaçla “**Kentsel Arkeolojik Sit**” tanımı getirilmiş ve bu tanım altında yer alan kültür varlıkları için usul ve esaslara ilişkin Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun 702 sayılı ilke kararı oluşturulmuştur. Bu ilke kararına göre:

- *2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar kentsel arkeolojik sit alanlarıdır.*
- *Bu alanlarda, arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemlerle açığa çıkarılması, onarılması ve sergilenmesi işlemlerinin esas alınarak sağlıklı ve kapsamlı arkeolojik envanter temeline dayalı planlama çalışmaları yapılmalıdır,*
- *Planlama çalışmaları sırasında:*
 - *günümüz koşullarının gerektirdiği altyapı hizmetleri proje aşamasında kültür katmanına zarar vermeyecek ve toprak kullanımını minimumda tutacak biçimde ele alınmalıdır,*
 - *Mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümler getirilmelidir,*
 - *Bu alanlarda mevcut yıkıntı temeller üzerine, o temellerin ait olduğu eski yapı, korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyorsa, ayrıca içinde bulunduğu sitin tarihsel kimliğinin yeniden canlandırılmasında önemli bir boşluk yaratıyorsa, yapıya ait eski bilgi, resim, gravür, fotoğraf, anı belgeleri vb. dokümanlarla restitüe edilebileceği ilgili Koruma Bölge Kurulunca kabul edildikten sonra restitüsyon projesi düzenlenerek ve kurulca onaylanarak eski yapı yeniden ihya edilebilir.*

Diyarbakır’ın özel konumu dikkate alındığında, bugüne değin yapılan araştırmalar da göz önünde tutularak Suriçinin bazı bölümlerinin “**Kentsel Arkeolojik Sit Alanı**” ilan edilmesi ve koruma amaçlı imar planında gerekli revizyonların yapılması sağlanmalıdır.

6.Surlar

Diyarbakır'ın en önemli ve görkemli kültür varlığı surlarıdır. Değişik yıllarda yapılan araştırmalar , surların ciddi sorunları olduğunu göstermektedir. Bu konuda 2005 yılında hazırlanan rapor güncelliğini korumaktadır. Bunlar arasında nem, statik sorunlar, insan kaynaklı müdahaleler, yoğun taşıt trafiği, yanlış onarım müdahaleleri ve kullanımdan kaynaklanan sorunlar yer almaktadır.

Surların korunması ve kullanılması için gerçekleştirilmesi gereken bir proje paketinin içinde şu konuları yer alması önerilmektedir:

7. Diyarbakır Surları Koruma ve Kullanım Projesi Hazırlanması:

Bu projenin ilk ayağı tüm yapının belirlenecek bir ölçekte belgelenmesi olmalıdır. Bu belgeleme hem bir arşiv hem de daha sonra öngörülecek müdahale biçimlerinin üzerine işleneceği altlık belge oluşturmak açısından önem taşımaktadır.

Hazırlanacak bu altlık üzerinde mevcut ya da çıkabilecek sorunlar “**malzeme**”, “**yapım teknikleri**” ve “**strüktür**” ana başlıkları altında işaretlenmelidir. Böylece sorunların niteliği, surlardaki dağılımı ve önem sıraları ortaya çıkmış olacaktır.

Bu sürecin son aşaması “**koruma ve kullanım projesi**”nin üretilmesidir. Bu proje Surları sadece beden duvarları ile değil, surların etkilediği ya da surlardan etkilenen alanları ile ele almalıdır. Bu durumda “**Diyarbakır Surları Etkileme Alanı**” nı yeniden belirlemek gerekecektir. Etkileme Alanının belirlenmesinde kullanılacak bazı ölçütler aşağıda sıralanmıştır:

- Surların kolayca algılanmasının engellenmemesi,
- Motorlu trafiğin sur duvarlarına olumsuz etki yapmaması
- Yeni yapılaşmanın surlarla uyum içinde olması
- Surların her iki yönünde tüm kent halkının ve ziyaretçilerin dinlenme gereksinmelerini karşılayacak yeteri mekan bulunması

Bu projenin elde edilmesi, yapının korunmasından doğrudan ya da dolaylı olarak sorumlu olan kuruluşların görev tanımlarının yapılmasına, eşgüdüm esaslarının belirlenmesine, parasal kaynak kullanımının düzenlenmesine olanak sağlayacaktır.

8.Acil Önlemlerin Kalıcı ya da Geçici Olarak Alınması:

- **Otopark Alanlarının ve Trafiğin Yeniden Düzenlenmesi:**Gerek 2005 yılında gerekse daha sonra yapılan gözlemlere göre, surlara bitişik olarak oluşturulan otoparklara gelen motorlu taşıtlar tehlikeli oranda titreşim yaratmakta ve surlarda yıkılma ya da taş düşmelerine neden olabilmektedirler. Benzer bir sorun ağır taşıt trafiğinin bazı noktalarda surların yakınına kadar gelmesidir. Bu da benzer sorunlara yol açabilecektir. Bu sorunun çözümü için Sur içi ulaşım planının yeniden ve “**sur odaklı ulaşım planı**” anlayışıyla ele alınmalıdır.
- **Yaya Trafiğinin Düzenlenmesi:** Hemen tüm surlarda yayalar herhangi bir kısıt olmadan her yeri gezebilmekte ve kullanabilmektedir. Bu denetimsizlik yıkılma tehlikesi gösteren alanlarda ciddi tehlikeler oluşturmakta ayrıca yapıya zarar da verilmektedir. Bu sorunun çözümü için de “sur odaklı ulaşım planı” nın yanısıra “Diyarbakır Surları Koruma ve Kullanım Yönergesi” hazırlanmalıdır.
- **Surlarda Gerekli İvedi Onarımların Gerçekleştirilmesi:** Gerek yapının bünyesi gerekse çevresi için zararlı olabilecek taş ve harç kopmaları yukarıda tanımlanan sorun belirleme süreci sonunda ayrı bir müdahale paketi olarak ele alınmalı ve tehlikeli durumları ortadan kaldıracak ivedi uygulamalar yapılmalıdır,
- **Surların Korunması ve Kullanılmasına İlişkin usul ve Esasların Belirlenmesi:** Surlar sadece birer duvar olarak algılanamaz. Özgün savunma işlevlerini de yitirdikleri için günümüzde başka anlamlar taşımaları ve bu anlamlar doğrultusunda koruma ve kullanma esasları belirlenmelidir. “**Diyarbakır Surlarının Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Yönerge**” olarak tanımlayabileceğimiz bu yönerge Diyarbakır Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından onaylanmalı ve şu hususları içermelidir:
 - Surların tanıtımı ve yaşam öyküsü ile ilgili elemanların nitelik ve konumları
 - Surları gezecek ziyaretçilerin izlemesi gereken ana güzergah ve ikincil güzergahlar,
 - Surların gezilmesi sürecindeki kısıtlılık durumları
 - Surlarda gerçekleştirilecek her türlü bakım ve onarım hizmetlerine ilişkin temel ilkeler
 - Surların etkileme alanı içinde yer alacak işlevlerin niteliği .

9. Diyarbakır'ın Kültürel Miras Niteliğindeki Yapı Stokunun Çağdaş Yaşamla Bütünleşerek Kullanılması

Diyarbakır kent merkezindeki korunması gerekli yapıları nitelik olarak iki değişik başlık altında incelemek olasıdır. Bunlardan ilk gurubu çoğunluğu Osmanlı döneminde inşa edilmiş ve değişik işlevlere sahip anıtsal yapılar oluşturur. Cami, mescit v türbe gibi dini yapıların yeniden işlevlendirilmesi söz konusu olmadığı için , han ve medrese gibi ticari ve eğitsel amaçlarla yapılmış yapıların kent içinde nasıl değerlendirileceği ön plana çıkmaktadır. Bunlardan Hüsrev Paşa (Deliller) Hanı ve Hasan Paşa Hanı onarılmış ve etkin olarak kullanılmaktadır. Buna karşın Çifte Han ve Yeni Han'ın kent yaşamına yeterince katıldığı söylenemez. Aynı olumsuzluk medrese yapıları için de geçerlidir. Zinciriye, Mesudiye, Ali Paşa, Muslihiddin Lari medreselerinin kentin sosyal v kültürel yaşamına yeterince hizmet ettikleri söylenemez. Hamam yapıları da bu bağlamda ayrı bir gurup oluşturur. Anadolu'da kimi hamam yapıları halen kullanılmakta bazı hamamlar ise kültürel amaçla kullanılmaktadır. Diyarbakır Hamamlarının da (Ali Paşa Hamamı, Melek Ahmet Paşa Hamamı, Behram Paşa Hamamı, Çardaklı Hamam, Deve Hamamı, Kadı Hamamı vb.) bu bağlamda yeniden ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

150'ye yakın korunması gerekli konut içeren sur içinde, Ziya Gökalp Müzesi, Cahit Sıtkı Tarancı Evi ve Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi tarafından soysal hizmetle için kullanılmak üzere onarılan bir yapı dışındaki geleneksel konutlar özel kişiler tarafından kullanılmakta, yeterli düzeyde korunamadıkları ve onarılamadıkları için niteliklerini giderek yitirmektedir.

Anıtsal yapıların korunması ve değerlendirilmesi için yeni ve “koruma/kullanma potansiyeli”ni belirlemeyi amaçlayan bir envanter çalışmasına ivedilikle başlanmalıdır. Bu çalışmada yapıların özgün işlevleriyle kullanılıp kullanılmadığı, yeni bir işleve uyarlanma potansiyelleri, bu amaçla ne tür müdahaleler gerektiği saptanmalıdır. Bu envanterin sonucunda yapılar sınıflandırılacak, olası yeni işlevleri belirlenecek, onarım öncelikleri sıralanacak, sorumlu kurum ve kuruluşlar belirlenebilecektir.

Bu noktada, tescilli taşınmaz kültür varlığı sahipleri ile yerel yönetim arasında kurgulanan takas tanım ve sürecine de değinmek gerekmektedir.

Belediye sınırları içinde ya da dışında ilan edilmiş “sit alanlarında bulunan gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetindeki taşınmazların belediye ve il özel idaresine ait taşınmazlarla takas edilmesi “ konusu 2004 yılında 5226 sayılı yasa ile getirilmiştir. Bu işlemde “yapılanma hakları kısıtlanmış tescilli taşınmaz kültür varlıkları” ile “koruma amaçlı

imar plânlarıyla yapılanma hakları kısıtlanan taşınmazlar” yararlanabileceklerdir. Bu taşınmazların mülkiyet veya yapılanma haklarının kısıtlanmış bölümü, imar plânlarıyla yapılanmaya açık aktarım alanı olarak ayrılmış alanlara belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde belediyeler, bunların dışında valilikler tarafından öncelikli haklar belirlenerek ve belirli bir program dahilinde aktarılacaktır.

Aktarım işleminde Sermaye Piyasası Kurulunca onaylı gayrimenkul değerlendirme şirketlerince yapılacak rayiç değer denkleştirilmesi esastır. Ancak aktarıma konu hak tescilli taşınmaz kültür varlığına ilişkin ise yapı değeri dikkate alınmaz. Kesin yapılanma yasağı gelmesi nedeniyle yapılanma hakkının tamamen aktarılması halinde, yapılanma hakkı kısıtlanan taşınmaz, mütemmimi ile birlikte ilgili idare mülkiyetine geçer ve satılamaz. Aktarıma konu parselde malikin korunabilir yapılanma hakkı kalması halinde ise yapılanma hakkı kısmen aktarılır. Bu durumda, malikin yapılanma hakkı kısıtlanmış alandaki mülkiyeti devam eder.

Diyarbakır Sur içindeki geleneksel konut sahiplerinin, kentin yeni gelişme alanlarında Belediye tarafından oluşturulacak bir noktada gayrimenkul sahibi olmak istemeleri kuvvetli bir olasılıktır. Anadolu'nun diğer yerleşmelerinde sit alanlarında oturan yapı sahipleri ya da tescilli kültür varlığında kiracı olarak oturanlarla yapılan anketlerde, başka bir alana ve “daha kullanışlı” bir yeni yapıya gitmek isteyenler yadsınamayacak sayılara ulaşmaktadır. Bu durumda Büyükşehir ya da Sur Belediyesi'nin elinde belli sayıda bir geleneksel yapı stoku bulunacaktır. Bu stokun olabildiğince en az maliyetle onarılması ve tekrar kentli'nin (bu kez kira yoluyla) kullanımına sunulması bir “ütopya” değildir.

Geleneksel yapı stoku, çoğunlukla özel mülkiyette olduğu için, onların krunmalarına yönelik geliştirilecek stratejiler de değişik olmak durumundadır. Anıtsal yapılar için öngörülen ve “koruma/kullanma potansiyeli” ni belirlemeyi amaçlayan envanter bu yapı türü için de ivedilikle gerçekleştirilmelidir. Bu envanter sonuçlarına dayalı olarak iki değişik strateji geliştirilebilir:

1. Bu yapıların bazıları 5226 sayılı yasada Belediye ve il özel idaresine tanınan yeni yetkiler ve parasal olanaklar çerçevesinde satın alınarak ya da kamulaştırılarak kent hizmetleri için kullanılabilir,
2. Özel mülkiyette kalan yapılar için, yapı maliklerinin Kültür ve Turizm Bakanlığının hibe programından ya da Toplu Konut İdaresince oluşturulan kredi mekanizmasından yararlanmaları sağlanmalıdır. Bu konuda Büyükşehir Belediyesi, Sur belediyesi ve

Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi vatandaşları bilgilendirmeli, onarım süreçleri için gereken teknik desteği sağlamalıdır.

10.Sonuç

Bu çok katmanlı, çok kültürlü, içerdiği eşsiz kültürel değerleri kadar sorunları da olan, kentleşme sürecini yeterince çözümleyememiş, aldığı göç nedeniyle de kısa vadede çözümlenmesi zor olan kente ilişkin olarak geliştirilmeye çalışılan öneriler yeni değildir. Değişik platformlarda, değişik nedenlerle dile getirilmiştir. Ancak sorunların çözümünde istenen hıza ulaşılamaması, kimi önerilerin bir kez daha hatırlanmasını zorunlu kılmıştır:

1. Koruma amaçlı imar planı revize edilmeli, plan kararları uygulanabilir boyutlara çekilmelidir,
2. Bu revizyonda uygulamaya yönelik proje alanları belirlenmeli, bu alanlar uygulamanın gerektirdiği alt ölçeklerde projelendirilmelidir.
3. Tekil kültür varlıklarının kullanılma potansiyellerine ilişkin bir envanter yapılmalı, bunun sonuçlarına göre bir yol haritası oluşturulmalıdır.
4. Sur içinde yer alan değişik dönemlere ait anıtsal nitelikli yapıların çevre düzenlemelerine, koruma amaçlı imar planındaki ana kararlar doğrultusunda yaklaşılmalı, ulaşılabilmeleri ve izlenebilmeleri sağlanmalı, çevrelerinde kamusal alanlar oluşturulmalıdır.
5. Bu projelerin uygulanması için gerekli parasal kaynaklar için:
 - İl Özel İdaresinde toplanan emlak vergilerinin % 10'undan oluşan katkı fonu kullanılmalı,
 - 5225 sayılı “**Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu** “ uyarınca kültür varlıklarının yaşatılması ve ülke ekonomisine katkı yaratan bir unsur olarak değerlendirilmesi, kullanılması amacıyla kültür yatırımı ve kültür girişimleri teşvik edilmeli,
 - 5228 sayılı kanun uyarınca Genel ve özel bütçeli kamu idareleri, il özel idareleri, belediyeler, köyler, kamu yararına çalışan dernekler, Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflar ve bilimsel araştırma faaliyetinde bulunan kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan ya da Kültür ve Turizm Bakanlığınca desteklenen veya desteklenmesi uygun görülen” etkinliklere katkıda bulunanlar için katkı oranı kadar vergi indirim yapılması konusunda getirilen model çalıştırılmalıdır.
6. Surlar özel bir proje olarak tanımlanmalı ve ele alınmalıdır.

7. Tüm bu gözlem ve öneriler, kentsel ölçekteki bir koruma ve kullanma programının koruma amaçlı imar planının ya da tekil koruma girişimlerinin yeterli olmadığını göstermektedir. Çözüm, “Koruma Yönetim Planı”nın hazırlanmasıdır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasasında da tanımlanan ve bu nedenle yasal alt yapısı hazır olan bu planın hedefi şunlar olmalıdır:

- Koruma ile yerel toplumun ilgisi arasında uygun bir denge oluşturmak,
- Kültür turizmini geliştirmek,
- Alanın değerini arttırarak uluslar arası bir seviyeye çıkarmak için genel stratejiler, yöntemler ve araçlar geliştirilmek
- Mevcut parasal kaynakların en akılcı biçimde kullanılmasını sağlama
- Yeni parasal kaynaklar sağlamak
- Kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, alanda mülkiyet hakkı bulunanlar, gönüllü kişi ve kuruluşlar ile yerel halkın işbirliğinin sağlanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek,

Kaynaklar

1. **Altınöz, A. Güliz Bilgin.** Çok Katmanlı Kentteki Tarihsel Katmanlaşmayı Çözümlemek: Kent Arkeolojisi.
2. **Güçhan, Neriman Şahin, Ali İhsan ÜNAY, Hasan BÖKE, Fuat GÖKÇE;** “Diyarbakır Kent Surları Koruma Sorunları”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt:22, sayı:1, s. 27-55.
3. **Camiler**
Ulu Cami (639), Kale Cami / Hazreti Süleyman-Nasiriye Cami (1155-1169); Melek Ahmet Paşa Camii (1587-1591) Nebii Peygamber Camii (16. Yüzyılın Başları), Sefa Camii (Xv. Yüzyıl) Fatih Paşa Camii / Kurşunlu Camii (1516-1520); Behram Paşa Cami (1564-1572) Ali Paşa Camii (1534-1537) İskender Paşa Camii (1551)
4. **Medreseler**
Mesudiye Medresesi (1198-1199); Zinciriye (Sincariye) Medresesi (1198); Ali Paşa Medresesi (1534-1537),
5. **Kiliseler**
Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi, Keldani Kilisesi, Surp Gregos, Surp Sarkis, (Çeltik Kilisesi), Saint George (Kara Papaz Kilisesi), Katolik Kilisesi, Protestan Kilisesi'dir.
6. **Saray**
Artuklu Sarayı (1200-1222)
7. **Hanlar**
Deliller (Hüsrev Paşa) Hanı (1527); Hasan Paşa Hanı (1573)